

ЕЙДЖИЗМ ЯК СОЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА ТА ШЛЯХИ ЇЇ ПОДОЛАННЯ

Анотація. У статті розглянуто процес демографічного старіння населення у світі та Україні і його конфліктогенний потенціал у суспільному розвитку, окреслюються проблемні зони у взаємовідносинах між представниками різних вікових категорій, аналізуються причини виникнення такого соціального явища як ейджизм та пропонуються напрямки соціальної роботи у подоланні його наслідків.

Ключові слова: демографічне старіння, третій вік, дискримінація, стереотипи, ейджизм, соціальна робота.

Аннотация. В статье рассматривается процесс демографического старения населения в мире и Украине и его конфликтный потенциал в общественном развитии, очерчиваются проблемные зоны во взаимоотношениях между представителями разных возрастных категорий, анализируются причины возникновения такого социального явления как эйджизм и предлагаются направления социальной работы в преодолении его последствий.

Ключевые слова: демографическое старение, третий возраст, дискриминация, стереотипы, эйджизм, социальная работа.

Annotation. In the article the review of process of demographic senescence of population is pointed in the world and Ukraine and his conflict potential in community development, problem areas are outlined in mutual relations between the representatives of different age-old categories, reasons of origin of such social phenomenon are analysed as ageism and social work assignments are offered in overcoming of his consequences.

Key words: demographic senescence, third age, discrimination, stereotypes, ageism, social work.

Проблема стрімкого старіння населення протягом останніх років займає помітне місце у наукових розробках сучасних вчених. Питання порушення балансу між людьми молодого, середнього та зрілого віків є актуальним як на глобальному, так і національному рівнях. Більшість розвинених країн порівняно давно зіштовхнулись з даною проблемою, інші – швидкими темпами наближаються до неї. Процес старіння, який сьогодні спостерігається у всьому світі, розпочався на межі XVIII і XIX століть у Франції, яка вже тоді відрізнялась від інших країн низькою народжуваністю [1].

Як показують прогнози, процес демографічного старіння незворотній та носить глобальний характер. Більше того, в першій половині XXI ст. його темпи зростуть, а приріст людей похилого віку помітно перевищить приріст чисельності дітей і працездатного населення.

Загалом, щомісяця понад мільйон землян переступають поріг свого 60-річчя. Пропорція людей віком за 60 років в усьому світі у найближчі 50 років подвоїться: вона зросте від сьогоднішніх 10% до 22% у 2050. Загалом, у 2007 році 28% з 6,6 мільярдів людей, які проживають на Землі, становлять діти, 18% – молодь, 44% – особи основного працездатного віку й трохи більше 10% – люди похилого віку [2]. Проте за прогнозами демографів в Італії, Японії, Південній Кореї люди похилого віку складуть до 2050 року більш, ніж 40%. Досить високий рівень старіння (35 – 40%) очікується у Східній Європі, зокрема у Польщі та Україні [1].

За шкалою ООН старим населення вважається тоді, коли частка людей у віці понад 65 років становить більше 7%. Демографічне старіння, яке є невід'ємною частиною демографічного розвитку, зафіксовано в Україні у середині XX століття: за період між переписами 1959 та 2001 років частка осіб у віці 60 років і старше зростає з 10,5 до 21,4 відсотка. Таким чином, населення України вважається дуже і дуже старим [2].

І ще один демографічний показник, можливо, найбільш вражаючий: за другу половину ХХ ст. середня тривалість людського життя зросла на 20 років, висуваються припущення, що до середини ХХІ ст. вона зросте ще на 10 років.

На жаль, у країнах із перехідною економікою тривалість життя нижча, ніж у постіндустріальних країнах. Так, за даними ООН, в Україні в період з 1980 по 2000 роки середня тривалість життя чоловіків зменшилась майже на 2 роки – з 64,2 до 62,7. Проте, очікувана тривалість життя 60-річних українців складе близько 14 років. Цей показник на три роки нижчий, ніж в середньому на планеті. Середня тривалість життя українок – 73,5 років. Сьогоднішні шістдесятилітні українки проживуть у середньому 19 років, що на рік менше, ніж середньостатистична землянка [2].

Огляд статистики демографічного старіння вказує на низку завдань, які постають у сучасному світі і вимагають свого вирішення. В залежності від того, як те чи інше суспільство підготується до неминучого процесу старіння свого населення, залежатиме його подальший розвиток. Дана ситуація ставить перед державами проблеми економічного, соціального, психологічного, і врешті, морального плану. Кожній з галузей наукового знання і реальної практики доведеться віднаходити свої шляхи та методи для подолання негативних процесів, пов'язаних із збільшенням кількості людей, які вступають в пору „третього віку”.

Як зазначається у Концепції демографічного розвитку українського суспільства соціально-економічні наслідки старіння населення мають наступні особливості [3]:

- зростання частки осіб пенсійного віку призводить до збільшення обсягів споживання суспільних ресурсів на соціальне забезпечення в старості. За умов обмеженості таких ресурсів поширюється бідність та поглиблюється соціальна нерівність за віком. Бідність населення похилого віку зумовлює посилення тиску осіб пенсійного віку на ринок праці та додаткові матеріальні обов'язки працездатного населення;
- підвищення частки осіб похилого віку формує специфічні потреби у товарах і послугах, житлі, медичному та соціальному обслуговуванні;
- різниця в тривалості життя за статтю призводить до поширення жіночої самотності в похилому віці;
- зміни у співвідношенні поколінь впливають на міжпоколінні відносини у сім'ї та суспільстві, зокрема загострюють антагонізм між молоддю та особами похилого віку, платниками податків і пенсіонерами.

На сьогодні існує проблема, яка гостро постала у сучасних країнах, включаючи й Україну, де кількість людей похилого віку складає досить вагомий частку. Це проблема негативного ставлення до людей, які сягнули пенсійного віку, хибні стереотипи, які ґрунтуються на упередженому сприйнятті людей зважаючи на їх вікові характеристики.

У сучасному суспільстві складаються упереджені стереотипи старості, які негативно відбиваються не тільки на людях похилого віку, але й на всій культурі суспільства в цілому.

Такі стереотипи визначають конфліктний характер взаємовідносин між різними поколіннями, викликають таке явище у житті, як ейджизм.

З огляду на стислий обсяг даної роботи поза увагою залишаються питання міжнародного досвіду у подоланні проявів ейджизму, аналіз міжнародних документів спрямованих на врегулювання економічних, соціальних культурних наслідків старіння населення, розробка конкретних технологій у роботі з представниками старших вікових груп, ґрунтовні рекомендації щодо зміни соціальної політики на рівні держави.

Основними завданнями пропонованої роботи є:

- розкриття змісту поняття „ейджизм”;
- розкриття сутності стереотипних уявлень стосовно людей «третього віку»;
- з'ясування ролі соціальної роботи у подоланні негативних проявів ейджизму та визначення напрямків наукових досліджень і розробки практичних рекомендацій спрямованих на подолання дискримінації за віковими характеристиками.

У сучасному світі людей похилого віку, як правило об'єднують в один віковий прошарок, який часто називають “третім віком” чи „населенням третього віку”. По відношенню до них з

боку представників молодших поколінь розповсюдженні упереджені погляди, засновані на негативних уявленнях про вік. Словосполучення „старий, як вік”, „друге дитинство”, „брудний старий” відображають те загальне переконання, що старість асоціюється з чимось небажаним, неприємним, навіть огидним [4, с. 362]. В багатьох дослідженнях, які були присвячені проблемам людей похилого віку в різних країнах, акцент робиться на їх негативних характеристиках. У сучасному суспільстві розповсюджені стереотипи, які приписують людям похилого віку фізичну і психічну слабкість, культурну відсталість, нездатність до засвоєння нових ідей, несприятливе ставлення до молоді.

Таким чином, складається парадоксальна ситуація. При збільшенні частки людей старшого віку у загальній структурі населення ставлення до них з боку представників молодших вікових категорій характеризується як упереджене, вороже, зневажливе. Такий тип взаємовідносин набув свого поширення в економічній, соціальній, загальнокультурній сфері. В документі ООН «Огляд світового економічного і соціального становища, 2007. Розвиток в умовах старіння населення» зазначається, що хоч жорстоке ставлення є категорією, яка важко підлягає оцінці, все ж таки повідомлення про зневажливе і жорстоке ставлення до людей похилого віку повинні викликати стурбованість. Сигнали про жорстоке ставлення до людей похилого віку в сім'ї, місцевих громадах і будинках престарілих надходять як з розвинутих країн, так і з країн, які розвиваються. Фактори ризику часто пов'язані із відсутністю ресурсів по догляду за людьми похилого віку, недостатньою підготовкою і рівнем освіти тих, хто повинен здійснювати догляд за ними, існуванням у суспільстві негативних стереотипів людей похилого віку [5].

Вченими були помічені посилення конфліктів між представниками різних вікових груп. У 1969 році Роберт Батлер, директор Національного інституту старіння США, ввів у науковий обіг термін „ейджизм” [4, с. 362]. За його визначенням, ейджизм (від англійського *age* – вік) символізує приховане занепокоєння людей молодого і середнього віку, їх особистісну відразу і відчуття неприязні до людей, які старіють, страх немичності, смерті, хвороби. Ейджизм викликає стереотипізацію й дискримінацію людей похилого віку зважаючи на їх вікові характеристики, так само як расизм і сексизм дискримінують людей по кольору шкіри та статевими ознакам.

Економісти трактують соціальний ейджизм як прояв дискримінації за віком, тобто упереджене ставлення стосовно будь-якої вікової групи; створення стереотипів поведінки і можливостей певної вікової групи, і, як наслідок, дискримінація по відношенню до людей певного віку, наприклад, до людей похилого віку [6, с. 536].

Відомий російський вчений І.С. Кон вказує, що ейджизм – це така життєва філософія, яка абсолютизує вік і створює нереалістичний і жорстокий культ юності [7, с. 284].

Н. Гапон конкретизує поняття соціального ейджизму у гендерному аспекті і зазначає, що це таке явище, яке виявляється в обмеженому доступі до ресурсів і відчуженні від участі у прийнятті рішень, найбільше стосується певних вікових груп жіночого населення та обумовлює їх готовність до виїзду за межі країни [8, с. 72].

Розкриваючи зміст даного поняття помітно, що превалюючою категорією є дискримінація, тобто така форма негативного ставлення до окремих осіб або груп, яка проявляється у готовності адекватно сприймати лише тих людей, які відповідають заздалегідь визначеному критерію віку. Така готовність витікає з наявності певних стереотипів, які не відповідають дійсності, занадто узагальнені і не враховують реального стану речей. Сутність стереотипізації стосовно представників старших вікових категорій полягає у невиправдано негативній установці щодо віку. Недиференційовані та упереджені судження приписують всім без винятку людям старшого покоління лише негативні якості, які знижують їх цінність для життєдіяльності суспільства.

Прояви ейджизму різноманітні. Багато в чому упередження ставлення до людей літнього віку виникає з переконання, що вони даремний баласт суспільства. Принаймні, якщо говорити про розвинені країни Європи, поширена там дискримінуюча поведінка по відношенню до осіб літнього віку багато в чому викликана ідеєю, переконанням, забобою про те, що літні люди, які живуть на соціальну допомогу, по суті справи є зайвими членами суспільства, інакше кажучи, даремними.

Вікові стереотипи негативним чином впливають на людей похилого віку. Головні проблеми полягають у тому, що людям похилого віку доводиться боротися з великою кількістю нав'язаних їм стереотипів поведінки, які немовби відповідають їхньому вікові. [4, с. 370].

Загалом існує широкий спектр стереотипних уявлень про людей третього віку, серед яких виокремлюються наступні [9, с.326]: більшість старих людей бідні; старі люди, як правило, слабкі і кволі; більшість старих людей погано справляється з роботою; працездатність, продуктивність, мотивація, здатність сприймати новизну, творча активність у них нижча, ніж у молодих працівників; у старих людей знижуються інтелектуальні здібності, погіршується пам'ять, у них нижча здатність до навчання.

Присутні і більш категоричні судження стосовно людей похилого віку: старий працівник неефективний; старого вчити, що мертвого лікувати; старше покоління в ринковій економіці – це додаткове «навантаження» на суспільство.

Один з основних соціальних стереотипів у сфері зайнятості пов'язаний з тим, що працівники старшої вікової когорти, які знаходяться в межах 45 – 55 років, не кажучи вже про представників третього покоління (тим, кому за 60 років) вважаються найменш бажаними кандидатами на отримання достойного робочого місця. Розв'язати фінансові проблеми (або ж заробити) самостійно людині після шістдесяти надто складно. В Україні лише 18 % роботодавців згодні надати їм місце роботи.

Соціальна робота в Україні як наука та практична діяльність не може залишатись осторонь проблем ейджизму та наслідків його поширення у суспільстві. Процес соціальної роботи реалізується на різних рівнях суспільної організації: макро-, мезо- та мікрорівнях [9, с. 24]. На кожному з них діяльність спрямовується на подолання дискримінаційних проявів за віковими ознаками. Вихідним моментом у даному напрямку є забезпечення соціальної справедливості шляхом підтримки найбільш уразливіших верств суспільства, а саме людей, які вступили або незабаром вступлять у літній вік.

На макрорівні першочерговими завданням є законодавче регулювання соціальної політики держави стосовно людей похилого віку:

- розробка та удосконалення напрямків соціального захисту населення третього віку;
- реалізація міжнародних та національних правових актів спрямованих на упередження дискримінації за віковими ознаками;
- розробка, впровадження та підтримка державних програм та проектів, які б дали змогу населенню самостійно приймати участь у забезпеченні своєї старості (створення альтернативних форм пенсійного забезпечення, страхування);
- сприяння у створенні державних та недержавних інституцій, діяльність яких направлена на роботу з людьми похилого віку;
- створення позитивного іміджу людини похилого віку, як самодостатньої, захищеної і незалежної особистості.

На мезорівні з пріоритетних напрямків подолання негативних наслідків ейджизму можна виокремити наступні:

- вивчення регіональних особливостей у сфері взаємовідносин між представниками різних вікових категорій;
- моніторинг проявів дискримінаційної поведінки до людей похилого віку у повсякденному житті, сім'ї, закладах соціального обслуговування;
- забезпечення рівних можливостей у реалізації своїх громадянських прав усіма віковим категоріям;
- просвітницька діяльність, метою якої є підвищення культури взаємовідносин між різними поколіннями, налагодження культурного діалогу між ними;
- посилення мотивації роботодавців в напрямку залучення до співпраці представників „третього віку”, використовуючи економічні важелі, наприклад, надання пільг при оподаткуванні, пропагування таких цінних якостей людей старшого віку, як життєвий і професійний досвід.

На мікрорівні увага спрямовується безпосередньо на окрему особистість та її найближче соціальне оточення. Основою тут виступає безпосереднє спілкування, використання психологічних та педагогічних методів. Першочерговим завданням є моральна, психологічна, особистісно-орієнтована підтримка, посилення стійкості людей, які спіткнулись з проявами утиску прав зважаючи на вікові відмінності. Щоб не стати жертвою ейджистських стереотипів, максимально продовжити адекватний рівень фізичного, психологічного та емоційного функціонування, практика соціальної роботи стосовно представників третього віку повинна орієнтуватись на наступні завдання:

– проведення соціально-психологічної та психологічної роботи (психологічне консультування, організація тренінгових занять, здійснення психологічної допомоги сім'ї);

– консультування з правових питань, організація заходів спрямованих на підвищення рівня правової культури ;

– ресоціалізація людей похилого віку (повернення у суспільство, сприяння соціальної активності, подолання ізоляції);

– професійно-виробнича адаптація, профорієнтація (профінформування, профконсультування), сприяння в освоєнні нових знань та вмінь;

– інформування про джерела соціальної підтримки, організація доступу до правових та соціальних послуг.

Таким чином, сьогодні постає необхідність у формуванні більш позитивного іміджу третього віку. Соціальна політика держави стосовно людей літнього віку вказує на рівень розвитку суспільства, його культуру та потенціал подальшого розвитку. Люди, які формально сягають пенсійного віку, володіють високим рівнем професійної підготовки, великим життєвим і виробничим досвідом, активністю, бажанням працювати, фактично виключаються із активного життя. Така ситуація вимагає ґрунтовного вивчення даної проблеми, знаходження шляхів подолання негативних стереотипів щодо представників старших вікових категорій.

І видається слушною думка Гете про те, що молодість є тим недоліком, який стрімко минає. Тому від того, як сучасні молоді люди вибудують свої взаємовідносини з представниками старших поколінь, який характер набудь ці відносини – конфліктний чи партнерський – таке ставлення від своїх наступників вони отримають самі, перетнувши межу літнього віку.

Література

1. *Денисенко М.* Тихая революция [Електронний ресурс]: Отечественные записки. – 2005. – №3. – Режим доступу до журн.: http://magazines.russ.ru/oz/2005/3/2005_3_2.html.

2. *Сидоренко О.* (координатор ООН із питань старіння). Дзеркало тижня. – 28 червня – 4 липня 2003. – №24 (449).

3. Розпорядження від 08.10.2004р. №724-р „Про схвалення Концепції демографічного розвитку на 2005 – 2015 роки”. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/cardnpd>.

4. *Смелзер Н.* Социология / Пер. с англ. – М.:Феникс, 1998. – 688 с.

5. Обзор мирового экономического и социального положения, 2007 год. Развитие в условиях старения мира. [Електронний ресурс]: Департамент по экономическим и социальным вопросам. ООН, Нью-Йорк, 2007. – <http://www.un.org/russian/esa/economic/wesp07.html>.

6. Менеджмент и экономика труда. Новый англо-русский толковый словарь / Сост.: *М.А. Сторчевой.* – М.: Институт Экономическая школа, 2004 – 576 с.

7. *Кон И.С.* Любовь небесного цвета. – М.: ОЛМА – Пресс, 2001. – 384 с.

8. *Надія Гапон.* Суб'єктивація української жінки: філософсько-антропологічний дискурс другої половини ХХ сторіччя. Вісник Львівського університету. Серія: філософські науки. – 2006. – Вип. 9. – 290 с.

9. *Тюття Л. Т., Іванова І. Б.* Соціальна робота (теорія і практика). Навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Україна. – 2004. – 408 с.